

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՍԻՄՈՆՅԱՆ ՎԱՀՐԱՄ ՌՈՒԲԵՆԻ

Ա.Ս. ԳՐԻԲՈՅԵՂՈՎԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԱՅՍՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Է.00.02 - «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտությամբ
պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի
հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՍԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2015

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Խ. Արսլանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Գիտական ղեկավար՝ պատմական գիտությունների դոկտոր
Պ.Ա. Չոբանյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր
Վ.Գ. Թուրյան
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Հ. Ղ. Մուրադյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Երևանի պետական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2015 թ. հոկտեմբերի 19-ին, ժ. 14:00, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում գործող ԲՈՀ-ի 006 "Համաշխարհային պատմություն" մասնագիտական խորհրդի նիստում (հասցե՝ 0019, Երևան, Մ. Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում

Սեղմագիրն առաքված է 2015 թ. սեպտեմբերի 10-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝ պատմական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Ռ.Պ. Ղազարյան

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ Կովկասյան տարածաշրջանի հանդեպ շահագրգռություններ ունեցող Ռուսաստանի կողմից այստեղ հաստատվելու գործընթացը սկսվում է XVI դարի II կեսից՝ Իվան Ահեդի ժամանակներից¹ և առավել ակտիվանում է XVIII դարում, երբ գործընթացը նպատակաուղղված էր պարսից տիրապետությունից ռուսական ազդեցության ոլորտի մեջ վրացի, հայ և արևելակովկասյան թաթար ժողովուրդներին ներառելուն, ինչպես նաև թուրքական ծավալապաշտությունը կանխելուն: XVIII դարում Ռուսաստանը ձգտում էր Այսրկովկասում տարածել իր ազդեցությունը՝ «պետականություն ունեցող ժողովուրդներին պայմանագրերի միջոցով խոստում էր տրվում պահպանելու, իսկ չունեցող ժողովուրդներին՝ վերականգնելու պետականությունը»², իսկ վրացական պետության բռնակցումից հետո Ռուսաստանն անմիջական սահմանակից է դառնում Օսմանյան Թուրքիայի և շահական Իրանի հետ³: Այսրկովկասյան տարածաշրջանին տիրելու հերթական շրջափուլը սկսվում է XIX դարի սկզբից, որի հիմնական բովանդակությունը 1804-1813թթ. ռուս-իրանական, 1806-1812թթ. ռուս-թուրքական և 1817-1864թթ. Կովկասյան պատերազմն էր, որի ընթացքում տեղի ունեցան նաև 1826-1828թթ. ռուս-իրանական և 1828-1829թթ. ռուս-թուրքական երկրորդ պատերազմները: Մյուսն արդյունքն էր՝ 1801-1810թթ. Վրաստանի, 1803-1813թթ. Արևելյան Կովկասի (ներկայիս Ադրբեջանի) և 1805-1828թթ. Արևելյան Հայաստանի «կամավոր միացումը»⁴ կամ, այլ կերպ ասած, փաստացի բռնակցումը Ռուսաստանին:

XVIII դարի վերջերից կովկասյան տարածաշրջանում, Օսմանյան Թուրքիայում և Իրանում սկսում են ակտիվանալ նաև Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետարքրությունները:

¹ История России с древнейших времён до наших дней, Под ред. Сидорова А.В., Москва, 2007, с. 101-102; История России с древнейших времён до начала XX в., Под ред. член-корр. РАН А.Н. Сахарова, Москва, 2003, т. I, с. 375.

² Չոբանյան Պ.Ա., Հայ-ռուս-վրացական հարաբերությունները ԺԸ դարի երկրորդ կեսին, Խմբագիրներ Վ.Բ. Բարխուդարյան, Պ.Մ. Մուրադյան, Մուրթ Էջմիածին - 2006, (560 էջ), էջ 12; Полное собрание законов Российской империи (այսուհետև՝ ПСЗРИ). Собрание первое, с 1649 по 12 декабря 1825 года, С.Петербург, 1830, томъ XXVI, 1800-1801, док. 19.721, с. 502-505; նաև՝ Авалов З.Д., Присоединение Грузии к России, Москва, 2011, с. 1-288.

³ Դիլոյան Վ.Ա., Արևելյան Հայաստանը XIX դարի առաջին երեսնամյակին և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Երևան, 1989, էջ 139-156:

⁴ Стрельцов А.Ф., «Кавказ в отечественной военной истории». «Безопасность России: в прошлом, настоящем и будущем», «Военно-исторический журнал», Москва, 2003, №3, с. 43-45; Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ «Մատենադարան» (այսուհետև՝ Մատենադարան), Արխիվ Լազարյանների, թղթ. 11, գործ 79, վավ. 1, ռուսերեն ձեռագրի պատճեն, 4 էջ: Акты собранные Кавказскою Археографическою Коммисією (այսուհետև՝ АКАК). Издавъ подъ ред. председателя комиссии Ад. Берже, Тифлисъ, 1868, томъ II, док. 5, с. 8.

⁵ Բայբերդյան Վահան, Իրանի պատմություն, Երևան, 2005, էջ 408-410; История Ирана. Сост.-ли С.А. Шумов, А. Андреев, Киев-Москва, 2003, с. 58-61; ПСЗРИ, Собрание первое, с 1649 по 12 декабря 1825 года, Санкт Петербургъ, 1830, томъ XXXII, 1812-1815, док. 25.466, с. 642-643; Внешняя политика России XIX и начала XX века (այսուհետև՝ ВПР), Документы российского

Տնական ժամանակի ընթացքում Ռուսական կայսրությունը հայ ժողովրդի նկատմամբ վարել է ռուսականացման, հետապնդումների և ազգահալած գաղութային քաղաքականություն:

Խորհրդային կարգերի հաստատումով, սակայն, պատմության գիրքը չանցան ռուսական նախկին կայսրության մեջ ապրող տարբեր ժողովուրդների միջև եղած ազգային, տարածքային, կրոնական և այլ հակամարտությունները:

ԽՍՀՄ փլուզման գործընթացում անկախացած Հայաստանի և Արցախի հանրապետությունների գոյությունն ու հետագա ճակատագիրը, կովկասյան տարածաշրջանի հանդեպ ներկայիս Թուրքիայի, Իրանի, Արևմուտքի և Ռուսաստանի երբեք չթուլացող մրցակցությունն ու շահերի բախումը, միջազգային տարաբնույթ կազմակերպությունների գործունեության ակտիվացումը և ժամանակակից համաշխարհայնացման (գլոբալացման) գործընթացի մարտահրավերները մեծացնում են հետաքրքրությունն ազգային, էթնիկ մշակույթների և պատմության հանդեպ:

Հետխորհրդային նորանկախ պետությունների գոյակցության, ինչպես նաև, ՀԱԿԿ և ԵՏՄ իրողության խորապատկերի վրա, Արևմուտք-Ռուսաստան միջազգային հարաբերությունների բազմաբարդ խաչուղիներում հայ ժողովրդի շահերը պետության առջև ծառացած առաջնահերթություններին ներկայում և ապագայում արդյունավետ լուծում տալու հանգամանքները հրատապ ու արդիական են դարձնում անցյալի հայ-ռուսական մշակութային, տնտեսական և քաղաքական փոխհարաբերությունների պատմության տարաբնույթ հարցերի իրատեսական, անաչառ և համակողմանի խորքային հետազոտության ու վերաիմաստավորման անհրաժեշտությունը⁶, որն ունի գիտական արժեք ու քաղաքական հնչեղություն:

Այս առումով XIX դարի առաջին երեսնամյակի հայ-ռուսական հարաբերությունների և Ռուսաստանի կայսրության վարած գաղութային քաղաքականության համատեքստում կարևորվում է դրանցում ռուս տաղանդավոր գրող և ռուսական իրապաշտական (ոեալիստական) թատերգության հիմնադիրներից մեկի՝ Ա. Գրիբոյեդովի գործունեության և հայ ժողովրդի խնդրառարկա ժամանակահատվածի պատմության մեջ նրա տեղի ու դերի անաչառ վերաբերմունքի նկատմամբ: 1818-1829թթ. Իրանում դիվանագիտական, ապա կովկասյան տարածաշրջանում շտաբային ծառայության, հետագայում էլ, Թուրքմենչայի պայմա-

министерства иностранных дел, Серия вторая, 1815-1830гг., Москва, 1974, т. первый (девятый) ноябрь 1815г - сентябрь 1817г, док. 37, с. 122-126; АКАК, 1875, т. VI, մաս II, փաստ. 408, էջ 221-223; փաստ. 262, էջ 119-120; փաստ. 267, էջ 122-127; փաստ. 341, էջ 177-178; փաստ. 342-345, էջ 178-182; փաստ. 351, էջ 183-184; Иоаннисян А.Р., «Борьба Англии и Франции против присоединения Армении к России», Известия АН Арм. ССР, Общественные науки, Ереван, 1953, №3, с. 50-51; 55-59; A. General Sketch of the History of Persia. By Clements R. Markham, C.B.F.R.S. London, Longmans, Green, And CO. 1874, p. 532-536; Afschar, Mahmoud, La politique européenne en Perse: quelques pages de L'histoire diplomatique, Librairie orientale "Iran schahr", Berlin, 1921, p. 9-10.
⁶ "Armenianstvo. Deportation of Armenians from the Caucasus" <http://karabakh-doc.azerall.info/>; www.azeri.genocide.org/hist/hist07.htm; Бабалян Давид. "Арацхская проблема и идеология пантюркизма", <http://rus-arm.org/NagorniyKarabakh/Page4.html> (Часть 2), 22.12.2011; Тарасов Станислав. "Вашингтон, Анкара, Ереван и Тбилиси готовят политический саммит", <http://rus-arm.org/NagorniyKarabakh/Page4.html>, 13.12.2011; Тарасов Станислав. "Москва и Тегеран могут пойти на признание независимости Карабаха", <http://rus-arm.livejournal.com/>, 01.07.2012.

նագրի կնքումից հետո, դարձյալ Իրանում նախարար-դեսպան եղած ժամանակաշրջանում, Ա. Գրիբոյեդովը որոշակիորեն առնչվել է այդ պատմափուլի հայ-ռուսական և ռուս-իրանական հարաբերություններին:

ԱՄԵՆԱՄՈՍՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ատենախոսության նպատակն է XIX դարի առաջին երեսնամյակի՝ նաև Ռուսաստանի գաղութային քաղաքականության տեսանկյունից դիտարկել ու բազմակողմանի քննության ենթարկել հանդիսավի կերպով գրական-մշակութային ոլորտից գերազանցապես այլ հարթություններում ներկայացված և արհեստականորեն բացարձականացված ռուս գրող Ա. Գրիբոյեդովի գործունեությունն Այսրկովկասում և Իրանում, որի իրականացման համար մեր առջև դրել ենք հետևյալ խնդիրները:

- Ռուսաստանի XIX դարի սկզբի արտաքին քաղաքականության համատեքստում լուսաբանել Ա. Երմոլովի ազդեցության տակ Ա. Գրիբոյեդովի վարած դիվանագիտական գործունեությունը, ինչպես նաև հստակորեն ձևավորվող նրա աշխարհայացքն ու դիրքորոշումը:

- Վերլուծել և վերագնահատել Ա. Երմոլովի և Բ. Պասկևիչի հետ Ա. Գրիբոյեդովի փոխհարաբերությունների և Կարազիադինից-Թուրքմենչայ վերջինիս գործունեության հանգամանքների հետ առնչվող հարցերը:

- Տարաբնույթ վկայությունների և փաստաթղթերի համադրական վերլուծությամբ վերաիմաստավորել Ա. Գրիբոյեդովին Իրանում դեսպան նշանակելու հետ կապված հարցերի շուրջ ցայսօր գերիշխող տեսակետները:

- Հանգամանքներն վերլուծելով իրանահայերի ներգաղթի հետ կապված ռուսական իշխանությունների և հայ գործիչների ներդրած ջանքերը՝ վերագնահատել Ա. Գրիբոյեդովի առնչություններն այդ գործին և նրա վերաբերմունքը ներգաղթի իրականացրած հայ գործիչների նկատմամբ:

- Նորովի վերլուծել "Проект учреждения Российской Закавказской компании" («Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագիծ» - Վ.Ս.) փաստաթղթի ստեղծման, էության, մերժման պատճառների, ճորտատիրության և ապրանքադրամական հարաբերությունների հանդեպ Ա. Գրիբոյեդովի վերաբերմունքի հարցերը:

- Վերաբերմունքը Իրանում ռուսական դիվանագիտական առաքելության ձախողման հանգամանքների շուրջ ստեղծված տեսակետները:

ԱՄԵՆԱՄՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ատենախոսության թեման իր բովանդակությամբ և կառուցվածքով հայ պատմագիտության մեջ առաջին համապարփակ հետազոտությունն է, որում փորձ է արվում Ա. Գրիբոյեդովի աշխարհայացքի հակասական դրսևորումները, դիվանագիտական գործունեությունն ու տնտեսագիտական հետաքրքրություններն ուսումնասիրել բազմակողմանիորեն և փոխկապակցված ամբողջության մեջ: Տարաբնույթ (նաև՝ չհրապարակված) արխիվային նյութերի⁷, սկզբնաղբյուրների և

⁷ Մատենադարան, Արխիվ Լազարյանների, թղթ. 106, գործ 14, վավ. 58; 121; թղթ. 107, գործ 44.

գիտական հետազոտությունների համադրական վերլուծության հիման վրա ստենախոսության մեջ առաջին անգամ բազմակողմանի և նորովի լուսաբանվել են հայ-ռուսական հարաբերությունների, գրող, մշակութային գործիչ և դիվանագետ Ա. Գրիբոյեդովի զգացմունքային, երբեմն հակասական բնավորությամբ և աշխարհայացքային դրսևորումներով ուղեկցվող դիվանագիտական ծառայության հանդեպ նրա վերաբերմունքի, Ա. Երմոլովի ազդեցության տակ կառավարական հրահանգներից շեղվելու, դիվանագիտական ծառայության վաղ փուլում Իրանից հեռանալու դրդապատճառների հարցերը:

Կապված գրողի աշխարհայացքի ձևավորման խնդիրների հետ՝ համառոտ անդրադարձ է կատարվել «խելքից պատուհաս» պիեսի և մյուս մտահղացումների արարման վրա դեկաբրիստական գաղափարների ազդեցության չափի խնդիրներին: Առաջ է քաշվել «Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագիծ»-ը ոչ միայն պատմաբանական, այլև իրավաբանական և տնտեսագիտական վերլուծության ենթարկելու անհրաժեշտության հարցը և փորձ է արվել «Նախագիծ»-ը դիտարկել հիշյալ տեսանկյուններից: Նոր մոտեցումներ են ցուցաբերվել Թուրքմենչայի պայմանագրում հայանպաստ հոդվածների ներառումը բացառապես Ա. Գրիբոյեդովին վերագրելու, ինչպես նաև հայ և ընդհանրապես կովկասյան ժողովուրդների բարեկամ և նրանց ցավերին վշտակից լինելու վերաբերյալ առկա տեսակետներին ու խնդիրներին:

Վեր են հանվել իրանահայ ներգաղթյալների շահերը՝ մահմեդական ցեղերին հանգստության մեջ պահելու խնդիրներին ստորադասելու շրջանցված փաստերը: Թեհրանում ռուսական դեսպանական առաքելության տապալումն առաջին անգամ դիտարկվել է ռուսական և իրանական պաշտոնական տեսակետների ու փրկվածների, նաև քիչ ուշադրության արժանացած հայկական աղբյուրների՝ այլ ականատեսների վկայությունների հետ համեմատության և հայտնի առանձին պատճառների հավաքական ամբողջության մեջ:

ԱՏԵՆԱՊՈՍՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Ատենախոսությունն ընդգրկում է բազմիցս հետազոտված այն ուշագրավ ժամանակաշրջանը, որի ընթացքում հայ ժողովուրդն իր հայրենիքում առնչվել է ռուսական կայսրապետական քաղաքականության և այն իրականացնողների հետ: Թեև Այսրկովկասում և Իրանում Ա. Գրիբոյեդովի գործունեությունն ընդմիջումներով ընդգրկում է 1818-1829թթ. ընկած ժամանակաշրջանը, սակայն, մեծ առջև դրված խնդիրներին հիմնովին և համընդգրկուն մոտեցում ցուցաբերելու նպատակով, հարկ ենք համարել իրականացնել XIXդ. սկզբի պատմական զարգացումների համառոտ քննությունը, քանի որ այդ զարգացումների հետագա մասնակիցներից մեկն է եղել Ա. Գրիբոյեդովը:

վավ. 370: թղթ. 111, գործ 36(32), վավ. 37: 64: գործ 79, վավ. 7: Արխիվ Ներսես Առաքակեցու, թղթ. 164, վավ. 1319: թղթ. 166, վավ. 1061: 1082:1083:1084:1086: թղթ. 167ա, վավ. 114: Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), Արխիվ Լազարյանների, ֆոնդ 42, ցուց. 1, գործ 17, թերթ 3:

ԱՏԵՆԱՊՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ

Ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքում դրված են Արևելքում և մասնավորապես Այսրկովկասում Ա. Գրիբոյեդովի գործունեության հետ կապված հարցադրումների և տեսակետների քննական մեկնության, պատմաքննական և պատմահամեմատական մեթոդների գույքորդման և անաչառության սկզբունքները:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿՐԴԱՌԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության մեջ ներկայացված փաստերը, առաջ քաշված դրույթները և եզրահանգումները կարող են օգտագործվել XIX դարի առաջին կեսի ռուսական դիվանագիտության և տնտեսական քաղաքականության պատմության վերաբերյալ հատուկ դասընթացի մշակման նպատակով, իսկ օգտագործված արխիվային և փաստագրական տարատեսակ նյութերը կարող են օգտակար լինել քննված ժամանակաշրջանում հայ էկեղեցական-ազգային գործիչներին, ռուսական իշխանությունների գործունեությանը և տնտեսագիտական հարցերին վերաբերող դասախոսությունների և զանազան խնդիրների ուսումնասիրության համար:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Այսրկովկասում Ա. Գրիբոյեդովի գործունեությանը վերաբերող պատմագիտական ուսումնասիրությունների ընթացքը կարելի է բաժանել երեք՝ մինչ-խորհրդային, խորհրդային և հետխորհրդային փուլերի:

Մինչխորհրդային փուլը կարելի է բաժանել երկու ենթափուլերի. XIXդ. 30-80-ական թվականներ պատմագիտական նյութերի կուտակման փուլ, XIXդ. 80-ական թթ. - XXդ. երկրորդ տասնամյակ՝ պատմագիտական արժեք ներկայացնող առաջին՝ հուշագրական, գրաքննադատական գրականության և Ա. Գրիբոյեդովի նամակնու հրապարակումների փուլ: Խորհրդային փուլում՝ XXդ. 20-ական թթ. - XXդ. 80-ական թթ. վերջերը, ստեղծվում են գիտական լուրջ արժեք ներկայացնող ուսումնասիրություններ: Գաղափարական կապանքներից ու կաղապարներից ձեռքագատվելու փորձերի հետխորհրդային փուլը սկսվում է 1990-ական թվականներից:

1830-1880-ական թվականներին հրապարակվում են Այսրկովկասում Ա. Գրիբոյեդովի գործունեությանը վերաբերող աղբյուրներ, որոնցից էին Ա. Գրիբոյեդովի ձեռքով գրված նամակներն ու փաստաթղթերը, ժամանակակիցների հուշերը և պետական-պաշտոնական այլ փաստաթղթեր: Աղբյուրներն օգտագործելիս հաշվի ենք առել դրանց հավաստիության աստիճանը՝ նախապատվություն տալով այն տեղեկություններին, որոնք հաստատվում են այլ աղբյուրների հետ համեմատական քննությամբ:

1859թ. Ա. Գրիբոյեդովի մասին իր նյութերն է հրապարակում նրա ազգական Դ. Սմիռնովը⁸: 1860 և 1863թթ. հրապարակվում են 1812թ. հերոս պարտիզան Դ.

⁸ Нечкина М., Грибоедов и декабристы. Изд-е третье. "Художественная литература", Москва, 1977. с. 9-10: 632 (ծանոթություններ):

Դավիդովի հուշերը⁹, որոնցում, հաճախ կողմնակալ կերպով, քննադատվում է Ի. Պասկևիչի Կովկաս ժամանելուց հետո Ա. Գրիբոյեդովի պահվածքն Ա. Երմոլովի հանդեպ և գործունեությունն Իրանում որպես դեսպան: Ա. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական գործունեության և վախճանի վերաբերյալ ռուսական պաշտոնական տեսակետը լրացնող հոդված է հրապարակում 1833-1838թթ. Իրանում ռուսական դեսպան Ս. Միմոնիչը¹⁰: Պ. Եֆրեմովը¹¹ կարևորում է Ա. Գրիբոյեդովի վախճանին վերաբերող 1830թ. հրապարակված «Реляция»-ի («Ռազմագեղարվոյ» - Վ.Ս.)¹² տեղեկությունները դրանք համեմատելով Ա. Գրիբոյեդովի գլխավորած դեսպանակազմի փրկված անդամ, առաջին քարտուղար Ի. Մալցովի վկայությունների հետ: Ա. Գրիբոյեդովի ողբերգական մահվանը վերաբերող առաջին հայկական աղբյուրը Թեհրանից Ներսես Աշտարակեցուն ուղղված անանուն մի նամակ, 1872թ. Հրապարակում է Ալ. Երիցյանը¹³:

Իրանում և Կովկասում Ա. Գրիբոյեդովի գործունեության վերաբերյալ խիստ արժեքավոր հրապարակումներով հանդես է գալիս Ադոլֆ Բերմեն¹⁴ հիմնականում կրկնելով ռուսական իշխանությունների պաշտոնական տեսակետները: Ա. Բերմեն¹⁵ 1866 թվականից հրապարակվող Կովկասի կառավարչության փաստաթղթերի հայտնի բազմահատոր ժողովածուի մեջ առանձին փաստաթղթեր վերաբերում են Ա. Գրիբոյեդովին¹⁶: 1875թ. Ն. Շիմանովսկին, վկայակոչելով բազմաթիվ ականատեսների, նյութեր է հրապարակում ղեկավարիստների հետ կապերի կասկածանքով Կովկասում Ա. Գրիբոյեդովի ձեռքակալության և փաստաթղթերը ոչնչացնելու մասին¹⁶: Իրանում Ի. Միմոնիչի գլխավորած ռուսական նոր դեսպանության քարտուղար Գ.

⁹ Նույն տեղում՝ էջ 632, № 9 ծանոթություն: տես նաև Давыдов Денис, «Из воспоминаний о 1826 годе», в книге «Грибоедов. Его жизнь и гибель в мемуарах современников, Ленинград, 1929, с. 101-107; նաև՝ Դավիդով Դենիս, Ռազմական հուշեր, Երևան, 1942, էջ 521-530:

¹⁰ Грибоедов. Его жизнь и гибель..., նշվ. աշխ., էջ 202-206 (այն 1867թ. տպագրվել է «Москва» թերթի №145-ում՝ «Смерть Грибоедова» վերնագրով):

¹¹ Ефремов П.А., «О смерти А.С. Грибоедова», «Русский архив», Москва, 1872, Годъ десятый, с. 1491-1538.

¹² Грибоедов. Его жизнь и гибель..., նշվ. աշխ., («Реляция происшествий предваривших и сопровождавших убийство членов последнего российского посольства в Персии»), էջ 151-184:

¹³ Ерицов А.Д., «О причинахъ убийства Грибоедова», «Кавказская старина», Под ред. А.Д. Ерицова, Тифлисъ, 1872, Годъ I, ноябрь, №1-й, с. 28.

¹⁴ Берже Ад.П., «Смерть А.С. Грибоедова», «Русская старина», СПб., 1872, №8, с. 163-207; նույնի՝ «Александръ Сергеевичъ Грибоедовъ въ Персіи и на Кавказе (1818-1828)», նույն տեղում՝ 1874, Т. XI, с. 276-302; նույնի՝ «Александръ Сергеевичъ Грибоедовъ. Деятельность его какъ дипломата, 1827-1829», նույն տեղում՝ 1874, Томъ XI, с. 517-534; 746-765; նույնի՝ «Хосров Мирза, 1813-1875», նույն տեղում՝ 1879 годъ, с. 333-352.

¹⁵ АКАК, Тифлисъ, 1875, томъ VI, часть II, док. №267, էջ 122-127; №403, էջ 219, №465, էջ 253; №471, էջ 255-256; №492, էջ 267-268; №498, էջ 270; 1878, томъ VII, док. №501, էջ 539; №516, էջ 553-560; №533, էջ 579, №536, էջ 582; №551, էջ 594-595; №566, էջ 607; №591, էջ 622-624; №617, էջ 642; №618, էջ 642-644; №619, էջ 644-645; №621, էջ 645-646; №623, էջ 647-649; №633, էջ 657-658; №652, էջ 672-673; №653, էջ 673; №654, էջ 675; №661, էջ 679-681; №672, էջ 688-689; №673, էջ 689-690; №677, էջ 692; №688, էջ 698-699; №694, էջ 702; №698, էջ 704-706; №700, էջ 707-708.

¹⁶ Шимановский Н.В., «Арест Грибоедова в 1825 году. Из воспоминаний», «Русский архив», Москва, 1875, №7, с. 339-344.

Բողեն հուշեր է տպագրում Ա. Գրիբոյեդովի վախճանի մասին¹⁷, որոնք, իրենց միակողմանի մոտեցումներով, տարբերվում են Ի. Միմոնիչի և Ի. Մալցովի վկայությունների հիման վրա ձևավորված ռուսական պաշտոնական կողմնակալ տեսակետներից և որոնք հետագայում լայնորեն շրջանառվում են խորհրդային հետազոտողների կողմից:

1880-ական թվականներից մինչև XX դարի երկրորդ տասնամյակի հրապարակումներից կարևոր են Ա. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական ծառայությանն առնչվող, երբեմն միակողմանի գնահատականներով ուղեկցվող Ն. Սուրավով-Կարսկու հուշերը¹⁸, որոնցում քննադատվում է Ա. Գրիբոյեդովի հակասական բնավորությունը:

Ա. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական գործունեությանը և մահվան հանգամանքներին է անդրադառնում ռազմական պատմաբան Վ. Պոտտոն¹⁹, ում մոտեցումները դրանց բացահայտման խնդրում ունեն լրացուցիչ, օժանդակ նշանակություն: Կովկասում Ա. Գրիբոյեդովի գործունեության մասին, առանձին դեպքերում, հակասական տեղեկություններ կան նաև Ի. Պասկևիչի կենսագիր իշխան Շչերբատովի բազմահատորյալում²⁰: Ա. Գրիբոյեդովի դեսպանակազմի վախճանի վերաբերյալ հայկական կարևոր աղբյուրներ է հրապարակում Գ. Շերմազանյանը²¹, ում տեղեկությունները, ի տարբերություն կողմնակալ իրանական և ռուսական տեսակետների, հավաքված են անմիջական և այդ ժամանակ դեռ կենդանի ակա-նատես հայերից: Ա. Գրիբոյեդովի ու Պ. Զավիլյեսկու կազմած «Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագծի» վերաբերյալ Ի. Պասկևիչին ուղղված «Գրությունը» և Ի. Բուրցով - Ս. Ժուկովսկու մեկնաբանություններով խիստ արժեքավոր տեքստերը 1891թ. առաջին անգամ հրապարակում է Ա. Մալչինսկին²²: 1895թ. ուն Զ.Ա. Ա. Գրիբոյեդովի վախճանի վերաբերյալ հրապարակում է նրա

¹⁷ Грибоедов. Его жизнь и гибель..., նշվ. աշխ., էջ 207-211 (այս հուշերն առաջին անգամ տպվել է «Живописное Обозрение» պարբերականում՝ «Смерть Грибоедова» վերնագրով):

¹⁸ «Записки Н.Н. Муравьева (Тифлисъ, октябрь 1818)», (Баку-Тифлисъ), «Русский архив», Изд-ий Петромъ Бар-теневинымъ, Москва, 1886, кн. третья, с. 331-0335; նույնի՝ «Записки Николая Николаевича Муравьева-Карскаго (декабрь 1821 - май 1822)» (Баку-Тифлисъ), նույն տեղում՝ 1888, №5, с. 97-0122; 313-0352; նույնի՝ «Записки Н.Н. Муравьева-Карскаго. Взятие Тавриза, 1827», նույն տեղում՝ 1891, №10, с. 177-228.

¹⁹ Потто В., Кавказская война в отдельных очеркахъ, эпизодахъ, легендахъ и биографияхъ, томъ III, Персидская война 1826-1828гг., Выпуск IV, Изд-е второе, С.Петербургъ, 1888, («Посольство и смерть Грибоедова. Грибоедов полномочный министр при персидскомъ дворе»), гл. XXXV, с. 603-632.

²⁰ Щербатов, генерал-лейтенантъ князь, Генерал-фельдмаршалъ князь Паскевич. Его жизнь и деятельность, т. третий, Октябрь 1827 - май 1831гг., С.Петербургъ, 1891 (Ա. Գրիբոյեդովին վերաբերող էջերը տես առնախառնության համապատասխան ծանոթություններում):

²¹ Շերմազանյան Գալուստ, Նիւթեր ազգային պատմութեան համար, Երևանի հայկազունք ի Պարսկաստան, Ռոստով (Դոնի վերայ), 1890 = ՌՅԼԹ, գլ. Թ, էջ 82-103: Հետագայում Ս. Ալավերդյանը տպագրում է Գ. Շերմազանյանի հրապարակումը՝ «Кончина А.С. Грибоедова (по армянскимъ источникамъ)», С.Петербургъ, 1901, 27 էջ ռուսերեն տարբերակը:

²² Мальшинский А.П., «Незданная записка А.С. Грибоедова», «Русский вестникъ», С.Петербургъ, 1891, т. двести шестнадцатый, сентябрь, с. 1-17. Մինչ այդ, «Նախագծի» ներածությունը տպագրվել է 1831թ. «Тифлиские ведомости» թերթում:

դեսպանակազմի փրկված անձանցից հայազգի սուրհանդակ Համբարձումի՝ ակա-նատեսի լավատեղյակությամբ ներկայացված հույժ կարևոր հուշերը²³, որոնք պատշաճ ուշադրության չեն արժանացել:

1910թ. Վ. Պոտտոն հրապարակում է Ա. Գրիբոյեդովի՝ 1827-1829թթ. դիվա-նագիտական գործունեությանն առնչվող փաստաթղթերը²⁴: Մինչև խորհրդային հրա-պարակումների փուլը կարելի է ավարտել գրականագետ Ն. Պիկսանովի հրապա-րակումներով²⁵: Նա առաջին անգամ գիտական վերլուծության է ենթարկել Ա. Գրի-բոյեդով-դեկաբրիստներ փոխհարաբերությունների և ճորտատիրական կարգերի հանդեպ նրա վերաբերմունքի հարցերը և, արդեն խորհրդային փուլում, որոշ հար-ցերում ընկնելով ծայրահեղությունների մեջ՝ Ա. Գրիբոյեդովին համարում է ճորտա-տիրական կարգերի կողմնակից²⁶: Ա. Գրիբոյեդովի մահվան 100-ամյակի առիթով հրապարակվում են նրա ժամանակակիցների հուշերի մի շարք ժողովածուներ²⁷:

1929 թվականից գիտական աշխատություններով հանդես է գալիս Բ. Ենի-կոլոպովը²⁸, ով վրացական արխիվներից հայտնաբերում և հրապարակում է բազ-մաթիվ արժեքավոր աղբյուրներ: Նա, միևնույն ժամանակ, ելնելով ժամանակի հրամայականից հանդիսանում է Ա. Գրիբոյեդովի գործունեությունը գերագնահա-տող և քաղաքականացնող հեղինակ:

Ա. Գրիբոյեդովի տնտեսագիտական հետաքրքրությունների վերաբերյալ բավականին արժեքավոր հրապարակում է ներկայացնում Ն. Կալմը²⁹: 1920-ական թվականներից ձևավորվող խորհրդային պատմագիտությունը, ելնելով պատմական ժամանակաշրջանի հրամայականից և դասակարգային պայքարի մարքս-լենինյան տեսության դիրքերից, հատկապես 1940-ական թթ. երկրորդ կեսից, սկսում է քաղաքականացնել գրող Ա. Գրիբոյեդովի կյանքը, գերագնահատել նրա գործունեու-

²³ Հ. Ա., «Գրիբոյեդովի սպանությունը (նրա 100-ամեայ տարեդարձի արթիվ)», «Մշակ», Թիֆլիս, 1895, №2 հունվարի 5; №3 հունվարի 6:

²⁴ Материалы къ исторіи персидской войны, 1826-1828гг. (продолжение, 1826-ой годъ). «Кавказский сборникъ», Тифлисъ, 1910, томъ XXX, с. 1-214 (այսուհետև՝ Материалы...):

²⁵ Пиксанов Н., «К характеристике Грибоедова. Поэт и ссыльные декабристы», газ. «Русские ведомости», 1911, 15-ое ноября; նույնի՝ «Грибоедов А.С.», Полное собрание сочинений, Сборник научных документов, Из ряда изящной словесности Императорской Академии наук, т.-первый, С.Петербург, 1911, 328 с.; նույնի՝ «Душевная драма Грибоедова», «Современник», СПб., 1912, кн. XI, с. 224-243:

²⁶ «Грибоедов и старое барство». По неизданным материалам составил Н.К. Пиксанов, Москва, 1926, 77 с.; նույնի՝ «Творческая история «Горя от ума», М.-Л., 1928, 362 с., նույնի՝ Москва, 1971, 400 с.; նույնի՝ «Грибоедов. Исследования и характеристики», Ленинград, 1934, 335 с.

²⁷ «А.С. Грибоедов в воспоминаниях современников», Под ред. Пиксанова Н.К., М., 1929, 342 с. (մենք օգտվել ենք Վ. Կալմուրի խմբագրությամբ հետազայում լույս տեսած երկրորդ հրատարակությունից («Худож. литература», Москва, 1980, 448 с.): «Грибоедов. Его жизнь и гибель...», նշվ. ժող. (351 էջ):

²⁸ Ениколопов И.К., Грибоедов в Грузии и Персии, Историко-биографический очерк, Тифлис, МСМХХІХ (1929), 209 с.; նույնի՝ «А.С. Грибоедов в Грузии», При участии М. Заверина, Тбилиси, 1954, 160 с.; նույնի՝ «Грибоедов и Восток», Ереван, 1974, 158 с.; նույնի՝ «Из истории русско-иранских отношений и дипломатической деятельности А.С. Грибоедова», ИФЖ, 1962, 4(19), с. 143-151.

²⁹ Кальм Н., «Коммерческие замыслы Грибоедова», «Литературное наследство», Москва, 1935, 19/21, с. 143-176.

թյունն ու բացարձականացնել նրա անձը:

Այսպես Ա. Գրիբոյեդովին որպես վրաց ժողովրդի մեծագույն բարեկամ և Կովկաս արտրված դեկաբրիստների հոգատար գաղափարակից³⁰ է ներկայացնում Վ. Շադուրին:

Հայաստանի արխիվներում պահպանվող՝ հայ-ռուսական հարաբերու-թյուններին և Ա. Գրիբոյեդովին վերաբերող նյութերի հրապարակման և վերջինիս անձի գերագնահատման գործում զգալի է Վ. Պարսամյանի³¹ դերը:

Ա. Գրիբոյեդովի մասնակցությունը Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքման գործին գերագնահատված է նաև Վ. Պաշուտոյի կողմից³²: Նա առաջիններից է, ով դեսպան Գրիբոյեդովի սպանության մեղավորների մեջ նշում է շահական կառա-վարությանը և անգլիացիներին:

Ա. Գրիբոյեդով-դեկաբրիստներ հարաբերությունների շուրջ խորհրդային պատմագիտության առաջին փուլի տեսակետների (ի հեճուկս Ն. Պիկսանովի) վե-րաարժևորման գործում շրջադարձային է հանդիսանում Մ. Նեչկինայի մենագրու-թյունը³³, որում Ա. Գրիբոյեդովը ներկայացվում է որպես հեղափոխական դեկաբ-րիստ, նրանց գաղափարախոս և նույնիսկ մարդ, ով իր գաղափարներով առաջ էր անցել նրանցից: Մ. Նեչկինայի տեսակետները հետագայում դառնում են գերիշխող:

1951թ. Օ. Մարկովայի հրապարակումից³⁴ հետո միանշանակ դրական լույսի տակ է սկսում դիտարկվել «Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության հիմ-նադրման նախագիծ»-ը, և այն ներկայացվում է որպես բացառապես Ա. Գրիբոյե-դովի «տնտեսագիտական առաջադիմական մտքերի փայլուն դրսևորում»:

1953թ. Գ. Պետրովը հրապարակում է 1829թ. հունվարին Թեհրանում ռուսա-կան դեսպանատանը զոհված Սողոմոն Մելիքյանի եղբորորդու հուշերն այդ ողբեր-գության վերաբերյալ³⁵, որոնց արժանահավատությունը, որոշ հարցերում, քննու-թյուն չի բռնում այլ աղբյուրների հետ համեմատելիս:

Իրանական ժամանակակից մամուլից քաղած նյութերի հիման վրա, Ա. Գրիբոյեդովի սպանության վերաբերյալ մեկ այլ աղբյուր է հրապարակում Չ. Բայ-բուրդին³⁶, ով ներկայացնում է նաև կատարվածի շուրջ իրանական պատմագրու-

³⁰ Шадури В., Грибоедов и грузинская культура, Тбилиси, 1946, 77 с.; 1945թ. առանձին գրքով լույս են տեսնում նաև՝ Ա. Գրիբոյեդովի «Ճանապարհորդական նոթեր. Կովկաս-Պարսկաստան», Երևան, 1945, 93 էջ. հուշերը:

³¹ Պարսամյան Վ. Ա., Գրիբոյեդովը և հայ-ռուսական հարաբերությունները, Երևան, 1947, 280 էջ. նույնի՝ «А.С. Грибоедов и переселение армян», в книге «Из истории вековой дружбы», Инст-т Истории, Ереван, 1983, с. 136-146.

³² Пашуто В.Т., «Дипломатическая деятельность А.С. Грибоедова», «Исторические записки», М., 1947, т. 24, с. 111-159.

³³ Нечкина М.В., Грибоедов и декабристы, Москва, 1947, 1-ое изд.-е, 597 с.; Москва, 1951, 2-ое изд.-е, 537 с.; Москва, 1977, 3-е изд.-е (Нечкина М.), 735 с.; նույնի՝ «Следственное дело А.С. Грибоедова», Москва, 1982, 104с.

³⁴ Маркова О.П., «Новые материалы о проекте Российской Закавказской компании А.С. Грибоедова и П.Д. Завишеского», «Исторический архив», М.-Л., 1951, т. VI, с. 324-391.

³⁵ Петров Г.М., «Новые материалы об убийстве А.С. Грибоедова», Ученые записки Института Востоковедения, Иранский сборник, Москва, 1953, том VIII, с. 146-165.

³⁶ Байбурди Ч., «Новое о гибели А.С. Грибоедова (По данным иранской печати)», «Русская литература», ИЛЖ, Ленинград, 1959, №4, с. 171-173.

թյան կողմնակալ տեսակետները:

Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքման և դրանում նաև հայանպաստ հողվածներն ընդգրկելու գործում Ա. Գրիբոյեդովի «բացառիկ» դերակատարությունն է մատնանշում հետազոտող Լ. Մեկոնովը³⁷:

Ա. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական գործունեությանն առնչվող հսկայական արխիվային նյութերի ներկայացմամբ աչքի են ընկնում Ս. Շոստակովիչի³⁸ և Օ. Պոպովի³⁹ հրապարակումները, որոնցում նույնպես շարունակվում է Ա. Գրիբոյեդովի գործունեության գերազնահատման և քաղաքականացման գործընթացը: Մասնավորապես՝ Ս. Շոստակովիչը, ռուսական դեսպանակազմի ձախողման հարցում, շեշտը դնում է անգլիական գործոնի գերակայության վրա:

Ռուս-իրանական հարաբերությունների և Ա. Գրիբոյեդովի վախճանի վերաբերյալ իրանական պատմագրության տեսակետների սուր քննադատությամբ 1960-ական թվականներից հանդես է գալիս Բ. Բալայանը⁴⁰, ով Ա.Ս. Գրիբոյեդովի նահատակության գործում ևս առաջնային է համարում քաղաքական դրդապատճառները, անգլիական ու թուրքական գործոնները:

Ա. Գրիբոյեդովի նահատակության վերաբերյալ իրանական պատմագրության կողմնակալ տեսակետների հիմնավորված քննադատությամբ հանդես է գալիս Դ. Կոմիսարովը⁴¹, ով, արդարացիելով գրողին, դարձյալ նախապատվություն է տալիս կատարվածի քաղաքական դրդապատճառներին: 1970-ական թվականներին հրապարակված փաստաթղթերի մի շարք ժողովածուներում⁴², ընդհանուր առմամբ, ընդգրկված են նաև Ա. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական գործունեությանն առնչվող արդեն հայտնի փաստաթղթեր:

1980թ. Ա. Գրիբոյեդովի անձը բացարձակա-նացնելու և միայն իր ժամանակի կրողը հանդիսացող հերոս դարձնելու հարցերի շուրջ Ս. Նեչկինայի տեսակետների քննադատությամբ հանդես է գալիս Ա. Լեբեդևը⁴³:

³⁷ Семёнов Л.С., “К вопросу о значении Туркменчайского договора для истории Армении”, ИФЖ, Ереван, 1959, №4, с. 105-122.

³⁸ Шостакович С.В., Дипломатическая деятельность А.С. Грибоедова, Москва, 1960, 296 с.

³⁹ Попова О.И., Грибоедов дипломат, Москва, 1964, 219 с.

⁴⁰ Балаян Б.П., “Фальсификация истории гибели А.С. Грибоедова в современной иранской историографии”, “Вестник общественных наук”, Ереван, 1962, №2, с. 118-129; նույնի՝ “Иранская историография о гибели А.С. Грибоедова”, “История СССР”, -Москва, 1964, №6, ноябрь, декабрь, с. 183-189; նույնի՝ “Кровь на алмазе “Шах”, Трагедия А.С. Грибоедова, Ереван, 1983, 179 с; նույնի՝ “Из дипломатической истории присоединения Восточной Армении к России”, “Известия общест-венных наук”, Ереван, 1962, 11, с. 19-32; նույնի՝ “Дипломатическая история русско-иранских войн и присоединения Восточной Армении к России”, Ереван, 1988, 279 с; նույնի՝ “Международные отношения Ирана в 1813-1828гг.”, Ереван, 1967, 296 с.

⁴¹ Комиссаров Д.С., “Иранские авторы о гибели А.С. Грибоедова”, “Вопросы истории”, Москва, 1975, №8, с. 188-195.

⁴² Присоединение Восточной Армении к России, Сборник документов, Под ред. акад-ка АН Арм. ССР Ц.П. Агаяна, Ереван, 1978, т. II (1814-1830), док. №49, էջ 73-74; №171, էջ 286-295; №355, էջ 590-591; տես նաև՝ Русско-армянское сотрудничество в период присоединения Восточной Армении к России 1826-1828гг., Сборник документов, Гл. ред-ор А.О. Арутюнян, Центральный государственный исторический архив Арм. ССР, Ереван, 1978, док. 187, с. 248-250.

⁴³ Лебедев А.А., Грибоедов. Факты и гипотезы. “Искусство”, Москва, 1980, с. 268-274.

Թեհրանում ռուսական առաքելության տապալման գործում անգլիացիների և իրանական արքունիքի՝ առնչության հարցը պարզաբանող աղբյուրների հրապարակումով 1980-ական թթ. հանդես է գալիս Լ. Արինշտեյնը⁴⁴:

Հետխորհրդային փուլի հրապարակումներից արժեքավոր է Ս.Ա. Ֆոմիչևի խմբագրությամբ լույս տեսած ժողովածուն, որում ներկայացված են հետազոտողներ Ն. Տարխովայի, Ս. Յակուբովայի, Ե. Ցիմբալի և Ն. Սյաստեդովայի հողվածները, որոնցում հիշյալ հեղինակները, ընկնելով ծայրահեղությունների մեջ, շատ հարցերում սրտահայտում են կողմնակալ և միտումնավոր տեսակետներ⁴⁵:

Հետխորհրդային պատմագիտական փուլում խորհրդային շրջանի որոշ տեսակետների վերանայման փորձ է Կ. Թունյանի հրապարակումը⁴⁶, որում «Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագիծ»-ն արդեն որպես խոչընդոտ է դիտարկվում Այսրկովկասի տնտեսական զարգացման գործում:

Խորհրդային պատմագիտության տեսակետների հետևորդ և շարունակող է հետազոտող Օ. Օռլիկը⁴⁷, ում տեղեկություններն Ա. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական գործունեության շուրջ ևս կրկնում են ընդունված տեսակետները:

Անգլիական և իրանական կողմերին արդարացնելու ռուսական դիվանագիտական առաքելության ձախողման հարցում Ա. Գրիբոյեդովի թույլ տված վրիպումների վրա ուշադրություն հրավիրելու փորձ են Կ. Յարխոյի հրապարակումները⁴⁸:

Հետազոտող Ի. Մուխոմլի հրապարակման⁴⁹ մեջ Ա. Գրիբոյեդովը ներկայացվում է գերտերություններ Անգլիայի, Ռուսաստանի և մյուս տերությունների շախմատային «մեծ խաղին» զոհաբերված զինվոր: Ուսումնասիրող Ա. Իսահակյանի հրապարակման⁵⁰ մեջ հաստոյվ շեշտվում է առաքելության ձախողման հարցում թուրքական գործոնի գերակայությունը և ներկայացվում է վերոհիշյալ ուսումնասիրող Ն. Սյաստեդովայի տեսակետների իրավացի քննադատությունը: Ա. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական գործունեությունը ներկայացնող հողվածներով հանդես են

⁴⁴ Аринштейн Л.М., “Новые данные об обстоятельствах гибели Грибоедова (по английским источникам)”, “Русская литература”, ИЛЖ, Ленинград, 1981, №2, с. 225-233; նույնի՝ “Персидские письма по поводу гибели Грибоедова”, в книге “А.С. Грибоедов. Материалы к биографии”, Сборник научных трудов. Отв. ред-ор С.А. Фомичев, Ленинград, 1989, с. 108-133.

⁴⁵ Проблемы творчества А.С. Грибоедова (Сборник статей). Ред-ор Фомичев С.А., Смоленск, 1994, 304с.

⁴⁶ Тунян В.Г., Грибоедов и Армения, Москва, МИ РА, Ереван, 1995, 69 с; նույնի՝ “Проекты экономического освоения Закавказья (1826-1834)”, “Вестник общественных наук”, Изд-во АН Арм. ССР, Ереван, 1989, 12(564), декабрь, с. 15-25.

⁴⁷ Орлик О.В., Россия в международных отношениях 1815-1829гг. (От Венского конгресса до Адрианопольского мира), Россия на Среднем Востоке, Москва, 1998, 266 с; նույնի՝ “Государственные люди России первой половины XIX века: Пути и судьбы”, Инст-т Российской истории РАН, -Москва: 2000, 270 с.

⁴⁸ Ярхо Валерий, “Грибоедов и евнухи”, “Огонёк”, 2002г., №47 (4775) ноябрь 25, с. 28-31; նույնի՝ “Неудавшаяся карьера поэта и дипломата (Мог ли А.С. Грибоедов избежать гибели?)”, Электронный журнал “История”, Москва, 2005, №14, www.1september.ru.

⁴⁹ Сухов И., “Солдат “большой игры”. Тайны гибели российского посла в Персии А. Грибоедова”, интернет, <http://www.centasia.ru/newsA.p.h.P?st=1235710980>, 27.02.2009.

⁵⁰ Исаакян Авик, “А.С. Грибоедов и Армения”, ИФЖ, НАН РА, Ереван, 2005, №1(168), с. 141-159.

Երկրորդ գլուխը՝ «Ա.Ս. ԳՐԻԲՈՅԵՐՈՎԸ ԵՎ «ՌՈՒՍԱԿԱՆ-ԱՆԴՐՈՎ-ԿԱՍՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾ»-Ը», բաղկացած է երկու ենթագլխից՝ «Ռուսական կայսրության ազգային-գաղութային տնտեսական քաղաքականությունն Այսրկովկասում» և «Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագիծ»-ը:

Առաջին ենթագլխում քննարկվում է Այսրկովկասի նորանվաճ տարածքներում Ռուսաստանի վարած տնտեսական գաղութային քաղաքականությունը, որը և Ա. Երմոլովի և Ի. Պասկևիչի օրոք առաջնահերթ միտված էր ներդրած ջանքերի ու ծախսերի փոխհատուցմանը և շահութաբերության ապահովմանը: Հանգամանորեն ներկայացվում են 1822-1823թթ. Ա. Գրիբոյեդովի առնչություններն Ա. Երմոլովի տնտեսական ձեռնարկումներին և իր ընկերներ Ա. Վսեվոլոժսկու ու Ֆրանսիացի Թ. Էթյեյի հետ 1823թ. մշակած, բայց միջոցների պակասի պատճառով չիրագործված Իրանի հետ ապրանքափոխանակության առևտրական նախագծին: Վերլուծվում են Այսրկովկասում ծառայելու ընթացքում Ա. Գրիբոյեդովին վերագրվող Թիֆլիսում առևտրային բանկի, Քասբեկոյի կողմից մետաքսագործական ֆաբրիկայի և Էրիսթովի ապակու գործարանի հիմնադրմանը մասնակցելու, ինչպես նաև Այսրկովկասում տեղեկագրական, ազգագրական, ֆինանսական մանրամասն ուսումնասիրությունների նպատակով Ռուսաստանից մասնագետների գործուղմանը նպատակաուղղված ջանքերի վերաբերյալ հարցերը:

Երկրորդ ենթագլխում փորձ է արվում «Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագիծ» մեզ հասած մասերի և դրա «Կանոնադրության» շուրջ արված մեկնաբանությունների քննությամբ ներկայացնել Այսրկովկասի տնտեսական զարգացմանը վերաբերող Ի. Պասկևիչի մտադրությունները և այլոց տնտեսական նախագծերն ու առաջարկները: Հանգամանորեն քննարկվում են նաև վերոհիշյալ «Նախագիծ» ստեղծման տեղի ու ժամանակի, դրանում Ա. Գրիբոյեդովի և Պ. Զավիլեյսկու կատարած դերի մասնակցության չափի հարցերը: «Նախագիծ» բացակայող մասերի շուրջ Ա. Գրիբոյեդովի ժամանակակիցների, հատկապես Մ. Շուկովսկու քննադատական դիտողությունների վերաբերմունքի մասին հետևյալն է այդ փաստաթղթի հայտնի դրույթների տնտեսագիտական և իրավաբանական տեսանկյուններից վերլուծության անհրաժեշտությունը: Սույն ենթագլխում անդրադարձ է կատարվում նաև անգլիական «Արևելա-հնդկական» և «Ռուս-ամերիկյան» հայտնի ընկերությունների հետ «Ռուսական-անդրկովկասյան ընկերության» համեմատականներին: Ելնելով վերջինիս որոշ դրույթներից և Ա. Գրիբոյեդովի գրական գործերի վերլուծություններից՝ պարզաբանվում է նաև նրա վերաբերմունքը ճորտատիրական կարգերի հանդեպ, անդրադարձ է կատարվում «Նախագիծ» մերժման պատճառներին:

ԵԶՐԱԿԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ամփոփված են աշխատանքի հիմնական արդյունքները:

• XIX դարի ռուս գրականության իրապաշտական թատերգության հիմնադիրներից Ա. Գրիբոյեդովի կյանքի և գործունեության հետ կապված բոլոր հանգուցային հարցերը ճիշտ է գնահատել հայտնի պատճառների կամ հանգամանքների հավաքական ամբողջության մեջ:

• Ա. Երմոլովի ազդեցության տակ, դիվանագիտական ծառայության վաղ

փուլում (1818-1821թթ.) Ա. Գրիբոյեդովի դրսևորած պահվածքը նրան արժանացրել է արտաքին գործերի նախարարության դժգոհություններին և դիտողություններին: Արդյունքում Ա. Գրիբոյեդովը հեռացվել է ռուսական դեսպանական առաքելության կազմից:

• Ի. Պասկևիչի մոտ ծառայության մեջ մնալը եղել է հարկադրական քայլ, ինչը պայմանավորված է եղել ազատության մեջ գտնվելու համար գեներալին պարտական լինելու, բնական լինելու, քիմիական քայքայված դրությունը բարելավելու, ծառայության մեջ բարձունքների հասնելու ձգտման և, ի վերջո, Ի. Պասկևիչի կնոջ զարմիկը լինելու հանգամանքներով: Այն պնդումները, թե Ի. Պասկևիչը 1826-1828թթ., իբր, գտնվել է Ա. Գրիբոյեդովի գաղափարական ազդեցության տակ փաստերով քննություն չեն բռնում:

• Ա. Գրիբոյեդովի գրական-մշակութային գործունեությունը սերտորեն կապված է Այսրկովկասում անցկացրած տարիների հետ: Հիմնավորված չեն այն պնդումները, թե նրա «Խելքից պատուհաս» կատակերգությունը, մի քանի հայտնի բանաստեղծություններ և մեզ չհասած ողբերգությունների նախագծերը ստեղծվել են ղեկաբրիստական գաղափարների ազդեցության տակ և, որ իր ստեղծագործությունների միջոցով նա իբր փորձել է քարոզել նրանց ծրագրային դրույթները: Իրականությունն այն է, որ մտերիմ լինելով ղեկաբրիստներից ոմանց հետ և, ամենայն հավանականությամբ, ծանոթ լինելով նրանց ծրագրերին՝ Ա. Գրիբոյեդովը չի ընդունել նրանց խռովարարական մարտավարությունը և չի դարձել նրանցից մեկը:

• Գերագնահատվել է Ա. Գրիբոյեդովի դերը 1828թ. Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքման գործում: Այդ պայմանագրի տեքստը կազմվել է ռուսական կառավարության նախօրոք մշակած հրահանգներով, ինչը թույլ է տալիս պնդել, որ բոլոր, այդ թվում՝ հայանպաստ հողվածները պայմանագիր են մտել ոչ թե Ա. Գրիբոյեդովի ջանքերով, այլ՝ ռուսական գաղութային քաղաքականության նպատակները կառավարական հրահանգներով Այսրկովկասում իրականացնող Ի. Պասկևիչի ցուցումների, հայ գործիչների խնդրանքների և առաջարկների ու ռուսական դիվանագիտական աշխատակազմի միահամուռ ջանքերի, ինչպես նաև Ա. Գրիբոյեդովի կողմից դրանք գրագետ ձևակերպելու արդյունքում:

• Ա. Գրիբոյեդովի Իրանում որպես Ռուսաստանի լիազոր դեսպան նշանակումն իբրև քաղաքական աքսորի և հավանական մահվան գիրկն ուղարկելու դիտավորություն տեսնելու վերաբերյալ տեսակետները փաստերով չեն ապացուցվում:

• Գերագնահատվել է Ա. Գրիբոյեդովի դերն իրանահայերի՝ դեպի Արևելյան Հայաստան ներգաղթի գործում: Չլինելով Ներգաղթի կոմիտեի և Հայկական մարզային վարչության անդամ և ներգաղթի կազմակերպման եռուն շրջանում բացակայելով Այսրկովկասից՝ Ա. Գրիբոյեդովի բովանդակային մասնակցությունն իրանահայերի ներգաղթի մեծածավալ գործընթացին սահմանափակվել է Ի. Պասկևիչի հանձնարարությամբ Ե. Լազարյանի ղեկավարած Ներգաղթի կոմիտեի գործունեության վերստուգմամբ (ռեվիզիա) և գնահատականներով, ինչպես նաև Ռուսաստանի գաղութային շահերից բխող մի քանի առաջարկներով:

• Իրանում որպես նախարար-դեսպան Ա. Գրիբոյեդովի առնչությունները ներգաղթի գործընթացին դրսևորվել են իրանահայերի թողած գույքի վերադարձ-

ման, ինչպես նաև նախկինում գերեվարված և մահմեդականների տներում պահվող անձանց որոնման, հայտնաբերման ու վերադարձի հետ կապված խնդիրներում:

- Հայերի և ընդհանրապես այլ ժողովուրդների հանդեպ Ա. Գրիբոյեդովի վերաբերմունքը պայմանավորված է եղել ոչ թե նրանց հանդեպ տածած սիրո, կարեկցանքի կամ հարգանքի հանգամանքներով, այլ նրանով, թե որքանով էին նրանք հավատարիմ ծառայում և ինչ օգուտ կարող էին բերել Ռուսական կայսրությանը: Դիվանագիտական ծառայության ընթացքում, Ա. Գրիբոյեդովի համար առաջնային են եղել ռուսական կայսրության գաղութային շահերը: Նրա մեծապետական պահվածքի դրսևորումները, այս դեպքում ևս թելադրված էին ռուսական կայսրապետական քաղաքականության շահերից:

- Ճիշտ չէ թեհրանյան դեպքերը վերագրել անգլիական իշխանությունների մասնակցությանը: Վերջիններս թեև շահագրգռված էին Ռուսաստանի դեմ թուրք-իրանական համատեղ դաշինքի ստեղծման և գործակցության հարցում, որի նպատակն էր՝ հնարավորինս նվազագույնի հասցնել տարածաշրջանում Ռուսաստանի ազդեցությունը, սակայն ռուս-իրանական երկրորդ պատերազմում Ֆրանկի պարտությունից հետո, նոր պատերազմ վարելու վերջինիս անկարողությունը, հակադաջարական տրամադրությունների ուժգնացումը և գահակալական կոիվների վտանգը, ինչպես նաև 1828 թվականից ընթացող ռուս-թուրքական պատերազմում թուրքերի պարտություններն ու տարածքների կորուստն անգլիական իշխանություններին վստահություն չեն ներշնչել իրենց նպատակին հասնելու ռուսական դեսպանակազմը կոտորածի ենթարկելու ճանապարհով:

- Զբաղեցնելով նախարար-դեսպանի պաշտոն՝ Ա. Գրիբոյեդովը դրսևորել է ոչ թե դիվանագետին, այլ, ավելի շուտ, գրողին և մշակութային գործչին հարիր զգացմունքային, միևնույն ժամանակ համառ, անգիջում և սեփական դիրքն ու արժանապատվությունը չափից դուրս կարևորող և ընդգծող պահվածք:

- Ա. Գրիբոյեդովն իր ենթակաների անվայելույզ գործողությունները չի կարողացել վերահսկել ու կանխել: Այս ամենը և Ա. Գրիբոյեդովի վարած «հարեմային դիվանագիտությունը» նրա դեմ են տրամադրել և իրանական ժողովրդի մոլեռանդ ու իրենց թշվառ վիճակի հարցում ռուսներին մեղադրող հատվածին, և՛ տարածքային կորուստներից ու ռազմատուգանքի ծանրությունից զազազած իշխող վերնախավին, և՛ հետադիմական հոգևորականությանը, ինչից էլ օգտվել են հակառուսական տրամադրություններ ունեցող իրանական և անգլիական խմբավորումները:

- Ռուսական դեսպանակազմի սպանող չի մտել անգլիական և իրանական խմբավորումների ծրագրերի մեջ, քանի որ նրանք չէին կարող չզիտակցել ամենի բացասական և ճակատագրական հնարավոր հետևանքներն իրենց երկրների համար:

- Թեհրանում ռուսական դիվանագիտական առաքելության ձախողման պատճառների վերաբերյալ իրանական և ռուսական կողմերի վկայություններում ու պաշտոնական տեսակետներում «հայկական գործոնի» շուրջ տեղ գտած ակնարկները հիմնավոր փաստարկված չեն և երկուստեք թույլ տված սխալներն ու վրիպումները քողարկելու կամ արդարացնելու քաղաքական նպատակներ են հետապնդել: Մինչև խորհրդային շրջանում, մասամբ ընդունելով Ա. Գրիբոյեդովի և առաքելության որոշ անդամների մեղքը, արդարացվել է կատարվածի շուրջ ռու-

սական կառավարության վերաբերմունքը՝ դա պատճառաբանելով թուրքերի դեմ պատերազմի իրավիճակում ռուս-իրանական նոր պատերազմը կանխելու անհրաժեշտությամբ, իսկ խորհրդային ժամանակաշրջանում նպատակ է դրվել արդարացնել Ա. Գրիբոյեդովին, նրան ներկայացնել որպես անթերի դիվանագետ, ով մտահոգված և զբաղված է եղել այսրկովկասի, հա տկապես հայ գերեվարվածների և իրանահայ գաղթականների խնդիրներով և ով զոհ է գնացել ռուսական կայսրության գաղութային շահերին:

- «Ռուսական-անգլիկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախածի» գաղափարն ու ստեղծումը Ճիշտ չէ վերագրել բացառապես Ա. Գրիբոյեդովին կամ Պ. Զավիլեյսկուն, այլ հարկ է «Նախագիծ»-ը դիտարկել որպես մի աշխատանք, որը կատարվել է Այսրկովկասի տնտեսական նվաճմանը միտված իշխանությունների նպատակների, Ի. Պասկևիչի բանավոր ցուցումների, Ռուսաստանից գործուղված տնտեսագետների և այլ մասնագետների կողմից տարածաշրջանում կատարած համակողմանի հետազոտությունների տվյալների ու դրանց հիման վրա՝ Ա. Գրիբոյեդովի նախաձեռնությամբ «Նախագիծ» ստեղծման գործում ներգրավված Պ. Զավիլեյսկու կողմից տնտեսագիտական չափանիշներին համապատասխան ձևակերպելու, ապա Ա. Գրիբոյեդովի կողմից գրագետ կազմելու և խմբագրելու արդյունքում:

- Ճիշտ չէ «Ռուսական-անգլիկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագիծ»-ը ներկայացնել որպես Ա. Գրիբոյեդովի հակաճորտատիրական և ապրանքադրամական հայացքների դրսևորում: Ապրանքադրամական և ազատ շուկայական հարաբերություններին բնորոշ տնտեսագիտական և ընդհանրապես իրավաբանական տեսանկյուններից կարևոր շատ հարցեր բացակայում են «Նախագիծում»:

- Տնտեսական ոլորտին առնչվող կայսերական հրամանագրերի հետ «Նախագիծ» ունեցած հակասությունները, Այսրկովկասի իշխանությունների ազդեցության և դիրքերի թուլացման վտանգը, երկրամասում Ի. Պասկևիչին երկրորդական դերի հատկացման հանգամանքը, «Նախագիծ» հակաանգլիական ուղղվածությունը և, ի վերջո, դրա ուտոպիական բնույթը հանգեցրել են «Նախագիծ» մերժմանը:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

1. Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքման գործում Ա.Ս. Գրիբոյեդովի մասնակցության հարցը խորհրդային պատմագրության գնահատմամբ, ՊԲՀ, Երևան, 2005, 3(170), էջ 103-110:

2. Ա.Ս. Գրիբոյեդովի հարաբերությունները Ա.Պ. Երմոլովի և Բ.Ֆ. Պասկևիչի հետ 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակ՝ մինչխորհրդային ռուս պատմագրության գնահատմամբ, «Կանթեդ», Գիտական հոդվածների ժողովածու, «Ասողիկ» հրատ., Երևան, 2006, 1(26), էջ 209-220:

3. Ա.Ս. Գրիբոյեդովի գործունեության առանձին դրվագները ժամանակակիցների գնահատմամբ և դրանց շրջանցումը խորհրդային պատմագրության կողմից (հակասական Ա.Ս. Գրիբոյեդովը), «Կանթեդ», Գիտական հոդվածների ժողովածու, «Ասողիկ» հրատ., Երևան, 2006, 4(29), էջ 182-192:

4. 1828թ. «Ռուս-անղրկովկասյան ընկերության հիմնադրման նախագծի» գնահատման շուրջ, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, 2007, 2(619), մայիս-օգոստոս, էջ 112-121:

5. Ա.Ս. Գրիբոյեդովի տնտեսագիտական գործունեության որոշ հարցեր, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, 2008, 3(623), սեպտեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 35-48:

6. Մասնություն-դեկաբրիստներ առնչությունների հարցի շուրջ, «Կանթեդ», Գիտական հոդվածների ժողովածու, «Ասողիկ» հրատ., Երևան, 2013, 3(56), էջ 132-151:

7. Ա.Ս. Գրիբոյեդովի դիվանագիտական առաքելության կործանումը Թեհրանում, ՀՀ ԳԱԱ, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2(641), «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2014, էջ 88-100:

СИМОНЯН ВАГРАМ РУБЕНОВИЧ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А.С. ГРИБОЕДОВА В ЗАКАВКАЗЬЕ

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – “Всемирная история”.

Защита состоится 19-го октября 2015г. в 14:00, на заседании специализированного совета 006 “Всемирная история”, действующего при Институте востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван, 0019, пр. М. Баграмяна, 24/4.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена деятельности А.С. Грибоедова в 1818-1829гг. в Закавказье.

В контексте армяно-русских отношений и внешней политики России в первой трети XIX века важное научное значение имеет изучение дипломатической, экономической и культурной деятельности талантливого русского писателя и одного из основателей русской реалистической драматургии А.С. Грибоедова, так как происходящие на этом этапе события, в которых определённую роль сыграл Грибоедов, имели переломное значение в судьбе и жизни армянского народа.

Согласно Туркменчайскому договору, заключённому после второй русско-иранской войны 1826-1828гг., Восточная Армения была присоединена к Российской империи, и произошла репатриация иранских армян, что в пользу армян сильно изменило демографическую картину в регионе и позволило армянам объединиться на исторической родине.

Будучи служащим дипломатического корпуса русской кавказской армии, а потом послом-министром в Иране, А. Грибоедов имел определённое участие в деле подписания Туркменчайского договора и осуществления репатриации иранских армян, а также был вовлечён в процесс экономического присвоения Закавказья российскими властями.

Цели работы:

- Исследовать и прояснить поведение А. Грибоедова на раннем этапе дипломатической деятельности, причины его ухода с дипломатической службы и отношения к завоёванным народам Кавказа.

- Осветить и переосмыслить взаимоотношения А. Грибоедова с генералами А. Ермоловым и И. Паскевичем, а также его деятельность от переговоров в Каразиадине до подписания мирного договора в Туркменчае.

- Проанализировать усилия русских властей и вклад армянских деятелей в дело репатриации иранских армян, представить подлеченную связь А. Грибоедова с этим процессом и его отношение к армянским деятелям, осуществившим репатриацию.

- Подвергнуть анализу вопросы соавторства, причины создания, сути и отказа от принятия со стороны властей документа “Проект учреждения Российской Закавказской компании”.

- Детально проанализировать точки зрения, возникшие по факту провала

русской дипломатической миссии в Иране.

Данная диссертационная работа по своему содержанию и строению является первым всеобъемлющим исследованием в армянской историографии, где делается попытка всесторонне и во взаимосвязи с целостностью изучить противоречивое проявление мировоззрения А. Грибоедова, его дипломатическую, культурную деятельность и экономическую заинтересованность.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованных источников и литературы.

Во ВВЕДЕНИИ обосновывается актуальность выбора темы исследования, определяются его цели и задачи, представляются методологическая и научная новизна работы, хронологические рамки темы, практическая значимость работы, а также даётся краткий обзор источников и литературы.

В первой главе, которая озаглавлена "Дипломатическая деятельность А.С. Грибоедова", кратко представлена внешняя политика России в первой трети XIX века, и в этом контексте подробно обсуждаются вопросы поведения А. Грибоедова на раннем этапе дипломатической службы, его уклонения от указаний и инструкций правительства, ухода в отставку. Освещаются степень влияния восточной среды и декабристского движения на литературно-культурную деятельность А. Грибоедова на Кавказе и в Иране, а также вопросы его отношения к кавказским народам.

Скрупулёзно анализируются и переоцениваются точки зрения о его дипломатической деятельности во время русско-иранской войны 1826-1828 гг., заключения в 1828 г. Туркменчайского договора, включающего в себя статьи в пользу армян, его связей с процессом репатриации армян, стереотипы о политической ссылке А. Грибоедова в Иран со стороны властей, а также его деятельности в Иране в 1828-1829 гг. как полномочного посла и обстоятельств трагической гибели в Тегеране. В этой главе анализируется также степень виновности и участия в тегеранской трагедии английских, иранских и турецких сторон.

Во второй главе диссертации - "А.С. Грибоедов и "Проект учреждения Российской Закавказской компании"", сделана попытка представить факторы влияния на экономические интересы А. Грибоедова также в свете колониальной экономической политики России в Закавказье, подробно проанализирован написанный А. Грибоедовым в соавторстве с П. Завилейским "Проект учреждения Российской Закавказской компании" и, кроме ныне известного историко-политического анализа, детально указана необходимость изначально отсутствующего юридического и экономического анализа данного "Проекта".

В этой главе также анализируются и переоцениваются сложившиеся мнения о "возможной предпринятой попытке компромисса" А. Грибоедова в данном "Проекте" между монархией и буржуазией, капиталистическим и крепостническим отношениями.

В заключении обобщены основные результаты работы. Дана новая оценка деятельности А. Грибоедова, выделены те основные стереотипы, которые, по средствам обобщения фактов и данных, рассмотрены в диссертации. В частности, нами указана и обоснована несостоятельность попыток переоценивания и тенденциозного политизирования личности поэта А. Грибоедова во всех сферах его деятельности.

VAHRAM R. SIMONYAN

A.S. GRIBOYEDOV'S ACTIVITY IN TRANSCAUCASIA

The defense of the dissertation will take place at 14:00, on October 19th of 2015, at the meeting of the Specialized Council 006 "World History" acting at the Institute of Oriental Studies of NAS RA.

Address: Yerevan, 0019, M. Baghramyan Ave., 24/4.

The dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the Field of "World History" 07.00.02.

SUMMARY

The dissertation is devoted to the activities of A.S. Griboyedov in Transcaucasia in 1818-1829.

The relationship of the Armenian, Russian and in the first thirty years of XIX century in the foreign policy led by Russia a talented Russian writer and from the main issue of Russian realistic dramaturgy a scientific essential significance has the research of A. Griboyedov's diplomatic, economic and cultural activity, as the events taking place in that period where A. Griboyedov had some participation, had turning importance in the life of Armenian nation.

After the Second War signed by Treat of Turkmenchay Eastern Armenia was connected to Russian Empire, an immigration of Iran-Armenians was organized, which in favour of Armenians, changed the demographic picture of the region and gave an opportunity to Armenians to unite in their own motherland. Being an officer of diplomatic corps in Russian Caucasian Army then a minister-ambassador in Iran, A. Griboyedov had certain role in signing a Treaty of Turkmenchay and in the realization of the process of Iran-Armenian immigration, as well as was drawn into the economic adoption process of Transcaucasia by Russian powers.

The aims of the work are:

- To study A. Griboyedov's attitude of diplomatic activity in the early period and the circumstances why he retired from the diplomatic service.
- To illustrate A. Griboyedov's interrelation with A. Yermolov and I. Paskyevich and his activity from Karaziadin to Turkmenchay.
- Analyzing the expended efforts of Russian powers and Armenian figures connected with the immigration of Iran-Armenians, to present A. Griboyedov's role and his attitude towards the Armenian figures who implemented the immigration.
- To investigate the attitude of A. Griboyedov's questions towards the creation, essence, the reason of refusal, selfdom, capitalist relations of "The project of Foundation of Russian-Transcaucasian Company" document.
- To analyze thoroughly the viewpoints created around the circumstances of the destruction of Russian diplomatic mission in Iran.

- To explain A. Griboyedov's looks, his literature-cultural activity and relation with Armenian figures in Transcaucasia.

This dissertation with its contents and structure is the first comprehensive research in Armenian historiography where it is tried to study thoroughly the contradictory manifestation of A. Griboyedov's attitude, diplomatic, cultural activity and economic interests.

The dissertation consists of introduction, two chapters, conclusion, used sources and literature list.

In the INTRODUCTION it is spoken about the contemporaneousness, aims and issues of the dissertation subject, is presented the methodological base of the work and scientific essence, the borders of chronological work, is based the applied significance of the work, is given the sources and literary theory.

In the first chapter which is titled "A.S. GRIBOYEDOV'S DIPLOMATIC ACTIVITY", the Russian's foreign policy is briefly presented in the first thirty years of XIX century and in that context the questions of A. Griboyedov's attitude, the deviation from the governmental instructions and indications, the military service leaving are analyzed in detail in the early period of diplomatic activity, the issues of the influence of the Eastern atmosphere and Decembrist movement on A. Griboyedov's literature-cultural activity, as well as his attitude towards the Caucasian nation are valued. His diplomatic activity during the Russian-Iran war in 1826-1829, the conclusion of the Treaty of Turkmenchay, including articles that promoted Armenians and his role issues in the immigratin Iran-Armenians, as well as in Iran in 1828-11829, as an Ambassador Plenipotentiary, the circumstances of his activity and diplomatic death are given a new interpretation.

The second chapter of the dissertation is titled "A.S. GRIBOYEDOV AND THE PROJECT OF FOUNDATION OF RUSSIAN-TRANSCAUCASIAN COMPANY". It was tried to introduce the factors influenced upon A. Griboyedov's economic interests under the light of economic policy led by Russia in Transcaucasia, was analyzed the above mentioned "Project" authorized by A. Griboyedov and P.D. Zavileyski, pointing out, apart from historical policy, the necessity of submitting to legal and economic serious analysis. We also touched upon the issues of A. Griboyedov's attitude towards the selfdom.

In the CONCLUSION the main results of the thesis are summarised. A. Griboyedov's activity is newly estimated, the main stereotypes are separated which are reviewed and overestimated in the thesis through the comparison of the details and facts. Particularly we have mentioned and stated the activity of A. Griboyedov writer in all spheres, his person's overestimation and the attempts of deliberate politics being unsubstantinted.

